

ЗАРУБІЖНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДОСВІД

УДК 329.18(498)

Кіянка І. Б.

ПОПУЛІЗМ І ФАШИЗМ У ЄВРОПІ: ПРИКЛАД РУМУНІЇ

Метою статті є розгляд сутності популізму і фашизму в контексті політичного режиму на території Румунії в період Другої світової війни і після. Проаналізовано реальні загрози фашизму в міжвоєнний період розвитку Румунії. А також негативні наслідки для соціально-економічної сфери в румунському суспільстві.

Ключові слова: популізм, фашизм, політичний режим, політична система.

До числа тих країн, де у міжвоєнний період фашистська ідеологія та рух набули чималого впливу, належала і Румунія. У 1920-ті – 1930-ті роки ця держава, територія якої зросла після Першої світової війни, мала відсталу аграрну економіку зі слабкою промисловістю та низько товарним сільським господарством. Сільське населення загалом становило 4/5 населення країни. Навіть після аграрної реформи 1921 р. близько 60% усіх сільськогосподарських земель залишилися у власності родової аристократії – «боярства», натомість більшість селян потерпала від малоземелля [3]. Понад 90% стратегічно важливої нафтової промисловості Румунії контролювалося іноземним капіталом.

Міжвоєнна Румунія була країною багатоетнічною. Крім представників «титульної нації», що сформувалася порівняно недавно, у країні мешкали численні угорська та німецька меншини (переважно у Трансильванії), українці (у Північній Буковині та Бессарабії), росіяни тощо. Румунські уряди намагалися проводити щодо меншин асиміляторську загалом політику. Приблизно 5% населення країни становили євреї. Як це нерідко складалося у переважно аграрних країнах східної частини Європи, історично саме євреї мали у Румунії домінуюче становище у торгівлі та промисловості. Євреї також становили близько половини студентів румунських вузів. На загал у міжвоєнний час сильні антисемітські настрої та намагання звинувачувати єврейську меншість у численних проблемах країни були дуже властиві румунському суспільству та політичній спільноті [4].

Фашистська ідеологічна доктрина стала каталізатором появи у Румунії у 1927 р. радикально-націоналістичної, антикомуністичної та антисемітської партії «Легіон архангела Михаїла», згодом, за назвою свого мілітаризованого крила, відомої також як «Залізна гвардія». Очолювані Корнеліу Кодряну «легіонери» розпочали енергійну пропаганду серед румунського селянства та студентства, вдавалися до терактів і вбивств своїх політичних опонентів, представників влади тощо. Войовничий антисемітизм ідеологів «Залізної гвардії» поєднувався із теоретичними побудовами релігійно-містичного характеру, концепцією «духовного відродження» румунської нації, «православної революції», антикапіталістичною риторикою тощо. Фашистська доктрина «Легіону», культ самопожертви – у сполученні із оспівуванням жорстокості та руйнування – захопила багатьох тогочасних румунських інтелектуалів, зокрема, і тих, хто згодом здобули європейську відомість – Мірча Еліаде, Еміля Чорана (після війни в іпостасі французького письменника відомого як Е.-М. Сьоран) [13]. Останній, вже у роки свого французького життя, почасти приховуючи, почасти переосмислюючи власне фашистське минуле у Румунії, писав про себе і своїх однодумців з довоєнного часу: «Відчайдушна банда з самого серця Балкан...».

Прагнучи стримати тиск «Залізної гвардії», що швидко набувала популярності та впливу, на старий політичний істеблішмент, традиційні парламентські партії, король Кароль II поступово посилював свою владу, прямуючи до встановлення в Румунії авторитарного режиму. У 1938 р. дійшло до розпуску усіх політичних партій. К. Кодряну та група його однопартійців опинилися у тюрмі. Лідера «Залізної гвардії» зрештою засудили до 10 років каторги. У листопаді 1938 р. нібито при спробі втечі з в'язниці його було вбито.

У червні 1940 р., діючи за домовленістю із Гітлером, СРСР анексував у Румунії Бессарабію та Північну Буковину. Після рішення Другого Віденського арбітражу 30 серпня того ж року (фактично – гітлерівської Німеччини) Румунія мала віддати Угорщині частину Трансільванії. Ці події спричинилися до зречення та втечі короля Кароля II і встановлення в Румунії диктатури генерала І. Антонеску. Новий керівник країни намагався співпрацювати із «Залізною гвардією», віддавши її лідеру, Хорії Сімі, посаду заступника голови уряду. У Румунії відбулася низка кривавих єврейських погромів, вбивства політв'язнів у тюрмах. Проте згодом фашистський радикалізм «Легіону» призвів до конфлікту із І. Антонеску, розв'язкою якого стала кривава розправа армії із «легіонерами» у січні 1941 р. Самому Х. Сімі вдалося втекти за кордон.

Відтак у Румунії перебування фашистської партії біля важелів влади виявилось недовгим. Диктаторський режим І. Антонеску, по суті, реалізовував деякі моменти їхньої програми (наприклад, антисемітські заходи), сповідуючи загалом споріднену націоналістичну та консервативну ідеологію, проте не прийняв крайнощів фашистської «революційності» та ідеї тоталітарного устрою [1].

Після тотального військового розгрому у 1945 р. фашизм як реальна політична сила зійшов з історичної сцени. Попри існування загалом маргінальних політичних груп неофашистського спрямування, у післявоєнний час у Європі фашистську ідеологію у цілому було витіснено за межі політичної легітимності. Ця обставина, звичайно, не виключила потреби наукового вивчення цього феномену та можливості для різних його інтерпретацій.

У післявоєнні десятиліття, а почасти ще у міжвоєнний період, окреслилася низка вельми відмінних підходів у тлумаченні сутності та причин успіху фашизму. Згідно одного з них, фашизм постав як вираження інтересів певних соціальних груп. У руслі цього підходу (або, за формулюванням відомого радянського/російського дослідника А. Галкіна, робочої гіпотези) ці соціальні групи визначалися по різному [5, с. 14]. Ортодоксальна марксистська версія, сформульована Комінтерном у 1936 р., зводиться до того, що фашизм виражав інтереси найбільш агресивної фракції монополістичного капіталізму, і відтак являв собою специфічну форму антипролетарської реакції. Інша інтерпретація фашизму полягає у тому, що він розглядається як антикапіталістичний бунт дрібної буржуазії, яка розорялася в умовах економічної кризи. На думку американського політолога С. Ліпсета, з точки зору соціальної зумовленості ідеологічних систем фашизм постав як екстремізм середнього класу (на противагу лівому радикалізму, який спирався на пролетаріат). Поза межами марксистської доктрини класова інтерпретація фашизму пов'язується з буржуазією країн, де свого часу перемогли фашисти, історичними особливостями її розвитку.

Інший кластер «робочих гіпотез» полягає у тлумаченні фашизму як прояву ненормального, хворобливого стану суспільної свідомості, свого роду «моральної хвороби Європи». Італійський філософ Б. Кроче розглядав фашизм як «реакційний інцидент», тимчасове відхилення на шляху поширення у світі «свідомості свободи», певного роду реакцію на цінності філософії Просвітництва. На його думку, жоден соціальний клас спеціально не думав про фашизм, не бажав його і не підтримував. Суголосну, як видається, версію пояснення фашизму сформулював відомий марксистський теоретик Д. Лукач, який пов'язував його з духовною атмосферою, ворожою розуму та моралі.

У річищі ще одного підходу частина дослідників взагалі заперечує можливість визначення низки різнорідних феноменів 1920-х – 1940-х рр. спільним терміном «фашизм». З цього погляду, фашизм – суто італійське явище, натомість німецький націонал-соціалізм, «фалангісти» в Іспанії та інші політичні «утворення» того часу сутнісно є різними та мають вивчатися окремо. Спільною для них була лише ворожість до комунізму та СРСР, у сполученні з «кон'юнктурним збігом інтересів» у зовнішній політиці [12].

У післявоєнний період набуло великого впливу розуміння фашизму у рамках концепції тоталітаризму. Сам термін «тоталітаризм» з'явився ще у 1929 р. як публіцистичний, і згодом був прийнятий науковцями. Основи названої концепції заклали роботи німецької дослідниці Х. Арентс та американців К. Фрідріха та З. Бжезинського «Тоталітарна диктатура і

автократія» (1956 р.). Останні визначили, зокрема, 6 ознак «тоталітарного ладу», до яких віднесли: існування у країні тільки однієї масової партії, очолюваної харизматичним лідером-вождем; офіційна ідеологія, яка визнається усіма; монополія держави на ЗМІ; монополія на всі засоби збройної боротьби; терористичний поліцейський контроль; централізована система контролю і управління економікою [2]. З погляду концепції тоталітаризму, і фашизм в Італії, і націонал-соціалізм у Німеччині, і радянська та споріднені «комуністичні» політичні системи постають різновидом по суті одного – тоталітарного – суспільного ладу. При цьому, згідно дефініції німецького дослідника А. Куна, сталінський СРСР та нацистська Німеччина визначили «тоталітарний максимум» – крайню межу «тоталітарності» у реальній політичній практиці.

Концепція тоталітаризму викликала низку критичних оцінок дослідників, проте і зараз залишається поширеним способом інтерпретації фашизму. На думку А. Галкіна, тлумачення фашизму, націонал-соціалізму та «комунізму» як різновиду тоталітаризму ґрунтується на визнанні спільності політичних режимів та їх владних механізмів, проте залишає осторонь питання про засадничі відмінності між їхніми ціннісними системами. А. Галкін вказував також на виразну політичну інструменталізованість доктрини тоталітаризму. В її системі координат рішуче засуджуються певні політичні крайнощі, відкинуті західними суспільствами у післявоєнний час. Доктрина дозволила однаково засудити і радянській, і фашистські режими, розглядаючи їх як різні втілення однієї суті зла [6].

Російський науковець І. Мазуров, пропонуючи власний перелік ознак тоталітаризму, що корегує та доповнює наведений вище класичний, запровадив поняття «тоталітарної ідеї», яка формує ядро ідеологічної доктрини. З його погляду, саме відмінності у ціннісній системі визначили три відомі форми тоталітаризму: праву, чи фашистську, в основу якої покладено національний чи расовий критерій, ліву, чи комуністичну, основою якої був класовий принцип, і релігійну (ісламський режим в Ірані) [11, с. 40].

Р. Гріффін визначив фашизм як «палінгенетичний націоналізм». Термін «палінгенезис» досі вживався у біології та геології, а в інтерпретації дослідника має, стосовно соціуму, значення «переродження/відродження, відновлення, воскресіння». Йдеться про головну мету фашистів – «відродження» суспільства на основі певних цінностей, що були ним відкинуті чи забуті. Р. Гріффін доводить, що фашизм являв собою рух та ідеологію революційного характеру. У його аналізі термін «революція» (маючи на увазі «революцію» як веберівський «ідеальний тип», уможлиблює категорію, абстраговану від унікальної різноманітності конкретних історичних подій) є стрибком у розвитку суспільства, «який...має радикальні інноваційні наслідки для широкого переплетення пов'язаних соціальних і психологічних реальностей» [8, с. 14]. Р. Гріффін відкинув давню марксистську (і не тільки) інтерпретацію фашистської революційності як лише «маскараду», симуляції революції, що має приховати прагнення до реакційних, чи ретроградних цілей. Насправді, фашисти ставили собі за мету радикальне оновлення суспільства, створення у межах своїх націй « нової людини », а їхня «одержимість минулим» походила не з бажання у нього повернутися, але «знайти і оживити вічні якості раси». Фашизм був не антимодерністським, але намагався створити альтернативну сучасність. Відтак фашизм є, за Р. Гріффіном, «революційною формою ультранационалізму». При цьому він «характеризується популізмом, що включає в себе мобілізацію мас на щирі (а не лише зрежисовану чи маніпульовану) підтримку знизу різних дій, які розпочинаються самопроголошеною новою елітою зверху для порятунку від того, що сприймається як смертельний занепад» [9, с. 13].

Фашистське бачення «національного відродження» складається з двох міфів. Один з них полягає у «концепції нації як організму, олюдненого, ніби це герой епічної історії, що проходить через моменти слави і ганьби, сили і слабкості». «Фашистський націоналізм – міфічний, уявний світ, в якому вимоги Історії, Долі та Провидіння, втіленні у нації, тяжіють над індивідом, де співчуття до всіх людських істот, незалежно від їхньої раси і цінності для суспільства, розглядаються як ознака духовного занепаду, який необхідно подолати». Саме за цією логікою «за нацистів слова «жорстокий» та «фанатичний» набули навіть позитивного

підтексту». Іншим базовим фашистським міфом є міф переродження (палінгенезису), всередині якого руйнування, смерть є прелюдією до реінкарнації.

Зауважимо, що «політична технологія» міфу (у вельми широкому розумінні цього поняття) була властива, зокрема, італійському фашизму. Вважається, що на формування поглядів Б. Муссоліні значно вплинули ідеї французького політичного письменника Жоржа Сореля (1847 – 1922), який саме у міфах бачив потужний чинник політичної дії. За Ж. Сорелем, дієвість міфу полягає перш за все у його здатності мобілізувати та надавати енергію масам. Зокрема, історичні міфи «можуть бути ідеальною реконструкцією минулого, яка використовується чинною елітою для мобілізації мас, підготовки їх до героїчної самопожертви Найсильніші міфи – догматичні, прості, імперативні» [15].

Поєднання радикального націоналізму з синдикалізмом, у сполученні з антипарламентаризмом та антираціоналізмом, із претензією на революційне заперечення буржуазного суспільства і моралі – безперечно, формує специфічний саме для фашизму ідеологічний «сплав» [10, с. 283]. Разом із цим, фашизм не лише був формою ультранаціоналістичної ідеології / руху, але й запропонував та втілював у життя програму соціально-економічних перетворень на принципах державного регулювання і планування економіки, обмеження конкуренції, взаємодії працівників і підприємців. Міжвоєнний фашизм постав не тільки революцією цінностей, але й масштабною спробою соціальної інженерії, що спиралася на організаційні можливості сучасної держави та технології. При цьому у реальній практиці фашистських держав важливою складовою економічної регуляції стала мілітаризація економіки, яка у нацистській Німеччині набула надзвичайних масштабів.

У кризу бере гору відчуття нетерпіння. «Звідси – особлива сприйнятливість до спрощених пояснень ходу подій, до гранично чітких орієнтирів руху уперед, до простих, зрозумілих кожному способів вирішення проблем, які назріли. Можна сказати, що за певного рівня кризового розвитку суспільна відомість ніби прагне бути обманутою і тому охоче відкривається будь-якому достатньо спритному авантюристу» [14].

Повертаючись до центральної теми нашої роботи, спробуємо визначити – у якому співвідношенні знаходяться фашизм та популізм? З нашого погляду, існує низка моментів, у яких фашистські рухи/ідеологія мають подібні, певною мірою, риси із популізмом, зокрема і сучасним. Водночас існують і дуже важливі відмінності.

Іншою спільною рисою фашизму та популізму є, з нашої точки зору, не раз зазначена вище дихотомія «свого/чужого», «народу/ворогів народу», яка свого часу у фашизмі набула крайніх, «екстермінаційних» щодо «чужого» форм. Популізм суголосний із фашизмом своїм зверненням до масової свідомості, навмисним риторичним спрощенням складних економічних та соціальних проблем. Проте ця ознака популізму властива, зрештою, чи не більшості політиків, і хоча, безперечно, притаманна фашизму, не є для нього специфічною.

Разом із цим популізм, зокрема і сучасний, має принципові відмінності від фашизму. Головна з них – визнання демократії. Критикуючи політичний істеблішмент, популістські партії і рухи (принаймні, у теперішній Європі та США) загалом не відкидають правил та цінностей демократії, визначених нею загальних рамок політичного конфлікту, хоча і розставляють власні акценти у розумінні народовладдя. Популісти не пропонують терору як засобу реалізації своїх цілей, більш-менш тримаючись усталеної у суспільстві політичної «міри» щодо можливих засобів політичного «ринку». Натомість фашизм виник та набув потуги у ситуації, коли політична боротьба у Європі набула рис конфлікту на знищення, в якому комуністична революція, що уперше в історії перемагала в СРСР, загрожувала, як здавалося, знищенням заможним класам і у Європі. Фашисти відкинули демократію як устрій, що нібито призвів до занепаду та нездатний протидіяти комуністам.

Зрештою, кількість переходить у якість, і, за нашим переконанням, політична пропозиція «обмежити нелегальну імміграцію», попри припущення критиків у її суто ксенофобській мотивації, принципово відрізняється від, наприклад, сумнозвісної спроби націонал-соціалістів «остаточно розв'язати єврейське питання» за допомогою концтаборів та масових розстрілів. Можна, отже, говорити про властиві фашизму виразно популістські риси

у риторичі, методиці теоретичного обґрунтування політичної дії тощо. Проте, як зазначалося вище, популізм у різних масштабах властивий політикам більшості напрямків.

Отже, створена фашистами «тоталітарна держава» мала стати універсальною інтегруючою суспільною силою, що усуне соціальні конфлікти, забезпечить «відродження» певних відверто міфологізованих рис італійської нації. На практиці поєднання популізму і фашизму попри «тоталітарні» прагнення фашистської партії, спирався не лише на неї, але і на авторитет церкви, армію, і навіть мав рахуватися із інститутом монархії, що зберігся.

Використана література:

1. Аверин Ю., Солохин В. Особенности формирования популизма в деятельности представительного органа государственной власти: теоретико-методический анализ [Текст] / Ю. Аверин, В. Солохин // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 1998. – № 1. – С. 71 – 84.
2. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. Друге видання. [Текст] / Х. Арндт // Пер. з англ. – К.: «Дух і Літера», 2005. – 584 с.
3. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922 – 1982) [Текст] / В. Віперман // Пер. з нім. – К.: «Дух і Літера», 2008. – 273 с.
4. там само – С.56.
5. Галкин А. О фашизме – всерьез [Текст] / А. О. Галкин // Свободная мысль – 1992. – № 5. – С. 14.
6. Галкин А. О фашизме – его сущности, корнях, признаках и формах проявления [Текст] / А. О. Галкин // Политические исследования. – 1995. – № 2 (26). – С. 7.
7. Гриффин Р. Палингенетическое политическое сообщество: переосмысление легитимации тоталитарных режимов в межвоенной Европе [Текст] / Р. Гриффин // Вопросы философии. – 2006. – № 12. – С. 53 – 54, 56.
8. Гриффин Р. Революция правых: фашизм [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://fti.dn.ua/~metlov/griffin.html> – С. 2/14.
9. там само – С.13
10. Кабешев Р. Ж. Сорель та Ш. Моррас – первые попытки соединения синдикализма и национализма // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rusimperia.info/files.af.pdf>. – С. 283, 287.
11. Мазуров И. Фашизм как форма тоталитаризма [Текст] / И. Мазуров // Общественные науки и современность. – 1993. – № 5. – С. 40.
12. Милза П. Что такое фашизм? [Текст] / П. Милза // Полис. – 1995. – № 2. – С. 158.
13. Огаркова Т. Чоран/Сьоран: одна людина, два життя / Т. Огаркова // Критика. Рік XVI. Число 1 – 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/Choransoran>
14. Стогова О. Популізм як різновид авторитаризму [Електронний ресурс] / О. Стогова. – Режим доступу : http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7890/2/Stogova_2011_2.dox.
15. Gillette A. Racial Theories in Fascist Italy [Text] / A. Gillette. – New York, London : Routledge, 2002. – P. 38.

Киянка И. Б. Популизм и фашизм в Европе: пример Румынии

Раскрыта сущность популизма и фашизма в контексте политического режима на территории Румынии. Проанализированы реальные угрозы фашизма в межвоенный период развития Румынии. А также негативные последствия для социально-экономической сферы в румынском обществе.

Ключевые слова: популизм, фашизм, политический режим, политическая система.

Kiyanka I. Populism and Fascism in Europe, an Example Romania

The essence of populism and fascism in the context of the political regime in Romania. Analyze the real threat of fascism in the interwar period in the development of Romania. As well as a negative impact on the socio-economic sphere in the Romanian society. So stay in Romania fascist party near the levers of power was short-lived. I. Antonescu dictatorships, in fact, implemented some point of their programs (eg, anti-Semitic activities), following generally mate nationalist and conservative ideology, but did not accept the fascist excesses "revolutionary" ideas and totalitarian structure.

Keywords : populism , fascism , the political regime , the political system.

УДК 327.7 + 341.215.2

Тараненко Г. Г.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто сучасні тенденції розвитку міжнародної безпеки, яка нині зазнає істотних змін з огляду на глобалізаційні процеси, збільшення числа акторів міжнародних відносин і зростання взаємозалежності між цими акторами. На основі проведеного аналізу робиться висновок, що серед тенденцій сучасного розвитку міжнародної безпеки можна зазначити зростання впливу міжнародних організацій у світовій політиці, обмежену трансформацію концепції державного суверенітету, актуальність глобальної загрози міжнародного тероризму та поширення концепції «людської безпеки» поряд із національною та міжнародною безпекою.

Ключові слова: міжнародна безпека, міжнародний конфлікт, врегулювання конфліктів, неурядові організації (НУО), нові транснаціональні актори, Організація з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ), Організація північноатлантичного договору (НАТО), міжнародний тероризм, людська безпека.

Міжнародна безпека є одним з ключових аспектів діяльності суверенних держав і важливим об'єктом досліджень теорії міжнародних відносин. Можна стверджувати, що на нинішньому етапі поняття міжнародної безпеки, як регіональної, так і глобальної, зазнає істотних трансформацій, які пов'язані, у свою чергу, з динамікою розвитку сучасної системи міжнародних відносин.

Проблематика розвитку цих тенденцій викликає значну зацікавленість з точки зору налагодження ефективних міжнародних відносин та належного захисту національних інтересів держав. Ці питання, зокрема, є вкрай актуальними для продуктивних процесів державобудування у нашій країні та посідання Україною гідного місця серед акторів глобальної політики. Отже, **ціллю** цієї статті є дослідження тенденцій розвитку міжнародної безпеки на сучасному етапі.

Аналіз іноземної та української літератури на цю тематику демонструє значний інтерес дослідників до питань міжнародної та національної безпеки, стратегій налагодження зв'язків між державами з метою спільного захисту національних інтересів, демократизації, а також гарантування миру на міжнародній арені. Зокрема, ці питання досліджували О. Г. Білорус, О. В. Бабкіна, А. В. Дацюк, В. І. Мотиль, О. Сушко, О. М. Сорока, В. Г. Воронкова, В. В. Бортнік, Р. Кеохейн, Дж. Най, Г. Кіссінджер, Дж. Розенау, П. А. Циганков, А. В. Торкунов, Г. Саламе, Л. Ексуорсі. Втім, варто докладніше дослідити сучасний стан і тенденції подальшого розвитку міжнародної безпеки як пріоритету світової політики.

Посутніми характеристиками нинішньої системи міжнародних відносин є істотне збільшення числа акторів на глобальній арені, серед яких можна зазначити міжнародні міжурядові організації, міжнародні неурядові організації (МНУО), транснаціональні корпорації (ТНК), антиглобалістські рухи та об'єднання, а також злочинні організації. Безумовно, одним з важливих чинників згаданих процесів є явище глобалізації, яке означає зростання взаємозалежності між державами та суспільствами на економічному, політико-